

ISSN 2310-3353

Қостанай
мемлекеттік
педагогикалық
институтының

ЖАРШЫСЫ

ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖУРНАЛ
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 1
2022

Қостанай мемлекеттік педагогикалық институтының ЖАРШЫСЫ

ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖУРНАЛ

№ 1 2022

ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ САРАПТАМАЛЫҚ-ШОЛУ ЗЕРТТЕУЛЕР ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОБЗОРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ӘОЖ 811.512.122

Бекбосынова, А.Х.,
филология ғылымдарының кандидаты,
тілдер және әдебиет теориясы кафедрасының
қауымдастырылған профессоры,
Кенжебай, Л.А.,
Еркенова, А.С.,
«5B011700 - Қазақ тілі мен әдебиеті»
оқу бағдарламысының 3 курс студенттері,
А. Байтұрсынов атындағы,
Қостанай өңірлік университеті
Ө. Сұлтангазин атындағы
педагогикалық институт,
Қостанай, Қазақстан

ҚАЛҚАМАН САРИН ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ «МАХАББАТ» КОНЦЕПТІСІ

Түйін

Ұлттың рухы мен елжандылығын, елге деген сүйіспеншілігін, адамзатқа деген мейірбандылығын оятатын, патриоттық сезімін күшейтетін құралдың бірі – көркем әдебиет. Әдебиет әлемінде өзіндік орны бар, поэзия пырағының бірі – Қалқаман Сарин. Қалқаман Сариннің шығармашылығы нәзік махаббатқа, сыршыл сезімге толы. Мақалада ақын шығармаларындағы «махаббат» концептісі зерттелген.

Кілт сөздер: поэзия, махаббат, концепт, теңеу, эпитет, көркем әдебиет.

1 Кіріспе

Қазақ ақындарының кез келген шығармасын алып қарасаңыз, махаббат, сезім тақырыбын айналып өтпеген-ді. Жастық жалынның әсері дейін деп қарастырсаңыз, өмірінің соңына дейін махаббатты жырлап өткен шайырлар жетерлік. Демек, махаббат тақырыбының шарықтау шегі жоқ, шетсіз әрі шексіз.

Әуелі, поэзияға анықтама беріп өтелік. «Поэзия – сөз өнері, көркемдік шеберліктің теңдесі жоқ, озық үлгісі. Поэзияның аса маңызды әлеуметтік, қоғамдық құбылыстарды бейнелеп көрсете алатын зор мүмкіншілігі бар. Айналамыздағы дүниені, өмірді танып-білудің күшті құралы, біздің қоғамдық ой-санамыздың, көркемдік, эстетикалық сезіміздің үлкен өнімді саласы [1; 242].

Егемен ел болып, іргемізді бекіткеннен кейін қазақ поэзиясына да еркіндік, тәуелсіздік келді. Кеңес Одағы кезінде айтылмаған, жазылмаған шындықтар өлең түрінде көмкерілді, айтылды. Алайда, осы бір махаббат тақырыбына да дендей еніп, бойлаған ақындар қатары да болды. Сол кезде қазақ әдебиетіне Ерлан Жүніс, Ақберен Елгезек, Мирас Асан, Жадыра Байбұланова, Тоқтарәлі Таңжарық, Бауыржан Қарағызұлы, Абылай Мауданов, Жандос Жүсіпбек, Олжас Қасым сынды ақындар қосылып, бүгінгі таңда бір өзі бір мектеп қалыптастырды. Сондай ақындардың қатарына Қалқаман Саринді қоса аламыз. Ақын көптеген жыр жинақтардың авторы. Әсіресе, «Арманымның бейнесі» атты жыр жинағы дүйім қазаққа танымал десек артық айтқан асылық емес. Сонымен қатар, әнге жазған сөздерінің өзі бір төбе. «Жібек сезім – Жүрек сөзім» атты авторлық ұнтаспасындағы «Күзгі бақ», «Жібек сезім», «Қызыма»,

т.б. ән мәтіндерін білмейтін қазақ кемде-кем. Демек, осы атақ-дәрежесінен халықтың ықыласы мен қошеметін, ақ пейілін, ақынға деген аяулы сезімін білсе болады.

Райан Майкл «Әдебиет теориясында»: «Мәтіннің жаны – тіл. Бұл – әдебиетте ескеруге тиісті ең басты шарттың бірі. Ал көркем шығарма тілінің қолданыс мәнері әдеттегі қалыптан өзгеше сипатқа ие екендігі тағы белгілі» [2;33], – дейді. Шынында кез келген шығарманы алып қарастырсаңыз, ақынның өзіне тән тілдік ерекшелігі байқалып тұрады. Сол секілді жүрекке жақын, тілге жеңіл, сезімге толы өлең болса, бірден Қалқаманның қолтаңбасын аңғарасыз. Абай Құнанбайұлы сынды ақынның ауылынан шыққан шайырдың махаббатты, сезімді жырламауы да мүмкін емес. Өйткені, Қалқамандай ақынның музасы – махаббат әлемі, шығармашылық кредосы – сезім болатын.

2 Материалдар мен әдістер

Аталмыш мақаланы жазу кезінде жалпы теориялық әдіс қолданылды. Әдеби көркемдеуіш құралдардың анықтамасы, қолданылу аясы мен ғалымдардың еңбектері қолданыс тапты. Керекті деректер жинақталып, мақаланы жазуда бірізділік сақталды. Ақынның «Арманымның бейнесі» атты шығармалар жинағындағы өлеңдерге басымдылық берілді.

3,4 Нәтижелер мен талқылау

Қалқаман Сариннің махаббат пен алау сезім туралы жазған өлеңдерін оқысаңыз, ақынмен бірге жай-күйін сезінесіз. Бұл да бір ақын қаламының қуаты, құдіреті шығар.

Кірпігіңді кіршіксіз шылап мұңмен,
Күн-түніңді өткіздің жылап-күлген.
Мүмкін... «Әлсіздігің» деп кінәларсың,

Сенің жалғыздығыңды ұнаттым мен,

– деп басталатын «Ұнаттым мен» өлеңінде ақын жауапсыз махаббаттың бір көрінісін келтіргендей. Атауынан-ақ, есерсоқ есер сезімнің құрбанына айналып, қыз жүрегін жаралап алғанын аңғартады. Және де «*жырға айналып бір сәтте мен жазатын*» деп өзінің музасына да айналғанын меңзейді. Ақынның жанын, халін түсінер адам кемде-кем. Сол себепті көбіне-көп жалғыздықтың шырмауында, қиял әлемінде, өзінің ойдан жасаған өмірінде күн кешеді, өмір сүреді. Осы өлеңінде ақын жанына жалғыздық жақын екенін:

Күздей болып күңіреніп, жазың жүдеп,
Кінәлама, айттың деп, назыңды көп.
Менің жалғыздығымның жалғыз ғана,
Жұбанышы – сендегі нәзік жүрек!...

– деп сипаттауынан-ақ білінеді. Ақынның шығармаларында жалғыздықпен қатар, күз мезгілін де сипаттаған туындылары көп. *Жалғыздық + күз = махаббат!* Қалқаман Сариннің сезім қылын шерткен шығармаларының формуласы осыған келіп саяды, осыған келіп тоқтайды. Шын мәнісінде, ақын өлеңдерін махаббат сезімін енді ғана бастан кешірген, сезімнен соққы алған жастардың, ғашықтардың таласа-тармаса оқуы да сондықтан. Өйткені, қос ғашықтың тілінің ұшында тұрған сөзді өлең күйінде оқырманның алдына ұсынсаңыз, әрқашан құны жоғары болары айдан анық.

Енді бір «Айсұлу» атты өлеңінде сүйген жарына деген шынайы сезімін білдіреді.

Сынар боп туған шығарсың мендік мұңмен сен,
Шіркін-ай саған аспаннан үзіп гүл берсем.
Тұп-тұнық түнде бір жұлдыз ағып түскенше,
Арман жоқ саған сертімді беріп үлгерсем...[3;47]

– деп аспаннан гүл іздеген ақынның махаббаты үшін қандай іске болсын дайын екенін білдіртеді.

Өмірдегі бар асылын қолына алып, шаттық жырына кенелген ақынның енді бірде көңілі нілдей бұзылып, күрсініске ұшырайды.

Жұлдызды аспаным жымың қаққанда жақын кеп,
Жұлдыздан құрап жазамын өлең ақын боп.
Қалайда, жаным, сені ұмытуға тиіспін,

Ал сағынбауға хақым жоқ! [3;48]

– деп бар әлемге мұнын шағады, жаралы жүрегінің емін өлеңнен іздейді.

Ақынның махаббат тақырыбындағы өлеңдері махаббат пен сезім туралы жырлайды.

Әсіресе, «Күз бен біз» өлеңіне ерекше тоқталуға болады.

Сары түсті сағыныштан күз моншақ,

Тағып алып тағы келді бізді аңсап.

Көздеріңді тұрды менен жасырып,

Кірпіктерің қызғаншақ.

Сұр қалаға сыр айтады сыңсып күз,

Ал, екеуміз күзде ашылған бүршікпіз.

Кірпіктерін күні-түні күзеткен,

Көзіндегі сезім бе еді кіршіксіз?»

– өлеңдегі «*көздеріңді тұрды менен жасырып, кірпіктерің қызғаншақ*», «*үнсіздіктің ұнтаспасын тыңдап біз*», «*күзде ашылған бүршікпіз*» деген жолдары өте сәтті шыққан. Ақын күз мезгілі мен өздерін үйлестіргені сәтті әрі дәлме-дәл шыққан.

Сөзімізді қуаттай түсетін тағы бір дәлелді өлең келтіре кетейік. Ақынның «Күзгі хат...» өлеңі

Сенесіз бе?

Сағындым,

Сізді көрмей...

Үмітіммен күй кештім үздігердей.

Сізді әйтеуір жаныма жақын тұтам,

Бәлкім, жақсы көрерсіз күзді мендей?!

– өлеңдегі «*Бәлкім, жақсы көрерсіз күзді мендей?!*» деген тосын тармақ кездеседі. Демек, ақын осы бір тармағы арқылы күз мезгілін ерекше жақсы көретінін ескертіп тұр. Осы өлеңінен кейін күз туралы біршама өлеңдері жазылған-ды. Атап айтар болсақ, «Күз аңсар», «Күз бен біз», «Ертістің жағасына Күз жайғасты» тағы басқа өлеңдерінде Күз мезгіліне басқа мезгілдерге қарағанда ерекше баға берген. «Жаңа жыл Күзде басталу керек» деп жырлап өткен Есенғали Раушановтай ақынның жолын Қалқаман Сарин жалғастырды десек те болады.

Ал, енді Қалқаман Сариннің шығармашылығына айтылған сыни мақалалар мен пікірлерге де қысқаша түрде көз шолып өтелік. Сол себепті сыншы Бағлан Оразалының «Қазақ әдебиеті» порталындағы «Қалқаман қандай ақын» атты әдеби сынын оқып шықтық. Оқып отырып, ой қалдырған, жазып отырып, толғандырған сыншының сыни еңбегі ой саларлық дүние. Сыни мақалада: «Кез келген талантты адамның шығармашылық өсу, жетілу, шарықтау кезеңі болады. Ондай процесс болмаса, қаламгер үлкен дүниелерді өмірге алып келе алмайды. Қалқаманның өлеңдегі өзіндік өрнегі шынайы, еркін өлеңдерімен қалғаны дұрыс сияқты» [3], – деп өз ойын ашық әрі анық, мақтаусыз яки мадақтаусыз білдіреді. Ал, ақынның сезім хақында жазған өлеңдеріне қазақтың сыршыл ақыны Фариза Оңғарсынова лайықты бағасын берген. Ф.Оңғарсынова өз сөзінде: «Махаббатсыз дүние бос» деп ұлы Абай айтқандай, жас ақынның бұл тақырыптағы өлеңдері де – кімнің болса да жүрегін шымырлататын нәзік сезімнен туған дүниелер. Мұнда өтірік талықсу, жақсы көрудің жәйі осы шығар деп өліп-өшкен болу атымен жоқ, орынды-орынсыз ақыл айту да кездеспейді, адамзатпен бірге жасайтын поэзия осылай болуы керек. Жалпы, поэзия – адам жанының көшірмесі. Химия қосылмаған баяғының жібегіндей сезімнен өрілген жырлар жүректерге жол табады деген пікірдемін», – деуінің өзі ақынға артылар жүктің салмағын ауырлатады.

5 Қорытынды

Қалқаман Сариннің қос ғашықтың жүрегін әлдилер шығармалары мол. Қалқамандай ақынның өлеңдері өміршең. Өйткені, жалған сөз, артық ой, бөтен идея кездеспейді. Жүрегінен өткізіп, содан кейін барып ойлы оқырманның назарына ұсынады. Қай жағынан алып

қарастырсаңыз да, ақындық қуатына шек келтіре алмайтын ақындар болады. Сондай ақындар қатарына Қалқаман Сариннің қосылары анық деп есептейміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Класикалық зерттеулер: Көп томдық. – Алматы: «Әдебиет әлемі», 2013. Т 15: К. Жұмалиев, З. Кابدолов, З. Әхметов. Әдебиет теориясы. – 412 бет
2. Райан Майкл. Әдебиет теориясы: Кіріспе. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. – 292 бет.
3. Қалқаман Сарин. Арманымның бейнесі. Өлеңдер жинағы. Астана: Нұра-Астана, 2010. – 106 бет.
4. Б. Оразалы «Қалқаман қандай ақын?», республикалық «Әдебиет порталы», 12 маусым, 2017 жыл.

Материал редакцияға түсті 02.12.2021

БЕКБОСЫНОВА, А.Х., КЕНЖЕБАЙ, Л.А., ЕРКЕНОВА, А.С. КОНЦЕПТ «ЛЮБОВЬ» В СТИХАХ КАЛКАМАНА САРИНА

Одним из средств воспитания духа и патриотизма нации, любви к стране, милосердия к человечеству является художественная литература. В мире литературы есть свое место, один из Пыров поэзии – Калкаман Сарин. Творчество Калкамана Сарина наполнено нежной любовью, нежными чувствами. В статье изучен концепт «любовь» в произведениях поэта.

Ключевые слова: поэзия, любовь, концепт, равенство, эпитет, художественная литература.

BEKBOSYNOVA, A.X., KENZHEBAI, L.A., ERKENOVA, A.S. THE CONCEPT OF «LOVE» IN THE POEMS OF KALKAMAN SARIN

One of the means of educating the spirit and patriotism of the nation, love for the country, mercy for humanity is fiction. There is a place in the world of literature, one of the Genres of poetry is Kalkaman Sarin. Kalkaman Sarin's creativity is filled with tender love, tender feelings. The article examines the concept of "love" in the works of the poet.

Key words: poetry, love, concept, equality, epithet, fiction.

ӘОЖ 8.81

Қанапина, С.Ғ.,
филология ғылымдарының кандидатты,
қауымдастырылған профессор
Жақсылық, А.Ж.,
«6B01701-Қазақ тілі мен әдебиеті»
Оқу бағдарламасының 2 курс студенті
А. Байтұрсынов атындағы,
Қостанай өңірлік университеті,
Ө. Сұлтангазин атындағы
педагогикалық институт,
Қостанай, Қазақстан

С. МҰҚАНОВТЫҢ «СҰЛУШАШ» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ЭПИТЕТТІҢ ҚОЛДАНЫС ЕРЕКШЕЛІГІ

Түйін

Мақалада жазушы С.Мұқановтың «Сұлушааш» романындағы эпитеттердің этнолингвистикалық қолданысы қарастырылады. Сонымен бірге эпитеттерді зерттеуге арналған ғылыми еңбектердегі ғалымдардың тұжырымы беріледі. Шығармадағы қолданыс тапқан эпитеттердің ұлттық ерекшелігі сөз етіледі.